کوردستانی نوێ
ژمارە (3627) دووشەممە 2005/3/21 -ساڵی چواردەهەم
No: 3627 Monday 21/3/2005

جیاوازیی پێشکەوتنی ئابووری-کۆمەڵایەتی لەنێوان باکووری کوردستان و تورکیاو کێشەی کورد

د. بورهان یاسین- زانکۆ لوند-سوید

ئەم بابەتەی بەردەست لە(کۆنفرانسی نەتەوەیی باکوری کودستان) پێشکەشکراوە، ئەم کۆنفرانسە کەلە نزیک شاری ئەمستەردام بەسترا لەڕۆژانی 25تا 27ی فێبریوەری ئەمساڵ، لەلایەن (پلاتفۆرما کوردێن ئەوروپا)وە ڕێکخرا بوو، بابەتەکە کورتکراوەیەکی چڕی هەندێک بیرو بۆچوون و زانیارین کە لە لێکۆڵینەوەیەکی بلاوونەکراوەی خۆم کە ماوەی چەند ساڵێکە خەریکیم و دەربارەی پرۆژەی (GAP)ە وەرگیراون، ئەم پرۆژەیە بە مەبەستی سوودوەرگرتن لەسەرچاوەی دەوڵەمەندی ئاو، دەوڵەتی تورکیا لەبەشێک لەباکووری کوردستان

هەندێک خاڵی گشتی

*هەر لەسەرەتای پەیدابوونی دەوڵەتی تورکیاوە هەتاکو ئێستا جیاوازییەکی گەورە لەڕووی پێشکەوتنی -ئابووری-کۆمەڵایەتی -کۆمەڵایەتی لەنێوان باکووری کوردستان و بەشی ڕۆژئاوای تورکیادا هەبووە، ئەو جیاوازییە زۆرە کاریگەریی نێگەتیڤی کردۆتە سەرکوردستان و پەیوەندییەکانی کوردو دەوڵەتی تورکیا.

-ئەو جیاوازییە ئابووری-کۆمەڵایەتییە هەموو لایەنەکانی ژیانی گرتۆتەوە، هەر لەپێشکەوتنی پیشەسازی و کشتوکاڵ و گواستنەوەو ئاستی خوێندن و کۆچکردن و هتد.

-لەناو کێشەی کورد – تورکیادا سێ مەسەلەی گرنگ هەن:

أ-هەوڵەکانی دەوڵەتی تورک بۆ ئینکارکردن و تواندنەوەی نەتەوەیی گەلی کورد لەتورکیا ب- جیاوازی لەئاستی پێشکەوتن و گەشەکردنی ئابووری-کۆمەڵایەتی لەنێوان کوردستان و تورکیادا ج- خواست و خەباتی گەلی کورد لەباکوری کوردستان بۆ وەدەستهێنانی مافە نەتەوەییەکانی.

چەند پرسیارێکی گرنگ:

1-جیاوازی پێشکەوتنی ئابووری-کۆمەڵایەتی چەندەو چۆنەو بۆچی ئەو جیاوازییە هەیە؟

2- مۆدێرنیزەکردنی تورکیا چ ڕۆڵێکی هەبووە لەچارەسەرکردن و کەمکردنەوەی ئەو جیاوازییە؟

3-ئایا تورکیا دەتوانێت چارەسەری کێشەی کورد بکات بەڕێگای چارەسەرکردنی گرفتی جیاوازی ئابووری-کۆمەڵایەتی؟

بۆچونی تیۆری

لەلێکۆڵینەوە زانستی(میتۆدیی و کۆمەڵایەتی و سیاسی)یەکاندا زۆر جار جیاوازی ئابووری- کۆمەڵایەتی لەنێوان دوو ناوچەدا لەژێر ڕۆشنایی تیۆری کۆلۆنیالیزمی ناوخۆیی(internal colonialism) وە گرنگترین چەمک لەم بۆچونە تیۆرییەدا (مەرکەز-ڕۆخ)ە. پەیوەندییەکانی نێوان مەرکەزو ڕۆخ ئالۆزترو پڕناکۆکیتر دەبن کاتێک کەسنوورەکانی ئەو مەرکەز- ڕۆخە لەگەڵ سنوورە ئیتینیکییەکاندا تێکەڵ دەبن یاخود یەکانگیر دەبن. هەروەها جاوازی پێشکەوتنی ئابووری-کۆمەڵایەتی لەحاڵەتی باکووری کوردستان و سیاسەتی ڕەسمی دەوڵەتی تورکیا لەئینکارکردن و تواندنەوەی نەتەوەیی گەلی کورد لەباکووری کوردستان بەچڕی یەکتر بەهێزدەکەن. بەمانایەکی تر حاڵەتی دواکەوتوویی ئابووری-کۆمەڵایەتی لەڕووی سیاسی و دەروونی و ئایدۆلۆجییەوە بەچڕی تێکەڵاو بەناسنامەی ئیتنیکی کورد لەلایەک و بۆچوونە ڕەسمییەکانی دەوڵەتی تورکیا دەبێت، بەو مانایە ئێمە دەتوانین پەیوەندییەکانی باکووری کوردستان لەگەڵدەوڵەتی تورکیادا چوارچێوەی کۆلۆنیالیزمی ناوخۆیی تەماشاو ڕافەبکەن. ئەمە لەکاتێکدا ئەم بۆچوونە تیۆرییە باس و لێکۆڵینەوە زۆر هەڵدەگرێت کەدواجار بۆ بەکارهێنانی ئەم چوارچێوە تیۆرییە بەشێوەیەکی ڕاست و دروست لێکۆڵەر پێویستی بەئاگاداری و وردەکارییەکی زۆر هەیە.

هەندێک زانیاری میژوویی

بۆچوونی ئایدیۆلۆژی تورکیاو حزب و هێزە کۆمەڵایەتی و دامەزراوە ڕەسمییەکانی تورک بەگشتی هەڵگری ئەو باوەڕە بوونە کە بەڵێ دەوڵەت دەتوانێت بەڕێگای گەشەپێدانی باری ئابووری و کۆمەڵایەتی باکووری کوردستان مەسەلەی کورد، یا ئەوەی خۆیان بەزمانی ڕەسمی پێی دەڵێن کێشەی باشووری ڕۆژهەڵات، چارەسەر بکات. بەڕاستی ئەگەر ئێمە بۆ نمونە تەماشای دۆکۆمێنتە دیپلۆماسییە بەریتانی و ئەمریکییەکانی سااڵنی جەنگی دوومی جیهانی بکەین، بەئاسانی دەتوانین ببینین کەتورکەکان جار لەدوای جار بەئەمریکی و بەریتانییەکانیان وتووە کە هیچ مەسەلەیەک لەتورکیا بەناوی مەسەلەی کورد نییەو مەسەلەی سەرەکیش تەنها دواکەوتوویی(باشووری ڕۆژهەاڵتە) لەدیدی ئەم بۆچوونەوە چارەسەری کێشەی کورد لەم واڵتە خۆی تەنها لەپێشخستنی ئابووری و کۆمەڵایەتی، بەمانایەکی تر لەمۆدێرنیزەکردنی ناوچەکەدا دەبینێتەوە.

لەسااڵنی 1950کان و 1960ەکاندا هەر نەبێت بەشێکی بزووتنەوەی سیاسی باکووری کوردستان، کە بۆ خۆیشی کەوتبووە ژێر کاریگەری ئەو بۆچوونە، تامانجی بەرەوپێشەوەبردنی باری ئابووری و کۆمەڵایەتی لەکوردستان لەئەجێندای سیاسی بەپلەی یەکەم دادەنا. هەڵگرانی ئەو جۆرە دیتنە ئایدیۆلۆژیەی ناو کۆمەڵگەی کورد لەو کاتەدا بەلایەنگرانی بەرەوپێشەوەبردن(developmentists) ناسراون. هۆکارە هەرە گرنگەکانی ئەم جۆرە بۆچوونە کوردییە کە باوەڕی هەبوو بەبەرەوپێشەوە بردنی باری ئابووری و کۆمەڵایەتی بۆ چارەسەری کێشە سیاسییەکانی ئەمانەبوون:1)کاریگەری بۆچوونەکانی چەپی تورکی، 2) کاریگەری دیتنی ڕەسمی دەوڵەتی تورک، 3) نەبوونی هیچ جۆرە پەراوێزێک لەتورکیا بۆ کورد کە گوزارشت لەتامانجە سیاسی و نەتەوەییەکانیان بکەن. ئەو حاڵەتە جۆرێک لەپراگماتیزمی لەسەر هەر نەبێت بەشێک لەجوڵانەوەی کوردایەتی سەپاند کەئەویش خۆدوورخستنەوە بوو لەدروشمی سیاسی و نەتەوەیی و پێداگرتن بوو لەسەر بەرەو پێشەوەبردنی باری ئابووری و کۆمەڵایەتی کوردستان، 4- لەسااڵنی 1950کان و بەتایبەتی لەسااڵنی 1960ەکان خۆشبینیەکی تیۆری گشتی (ئەکادیمی و سیاسی) هەبوو کەمۆدێرنیزەکردنی کۆمەڵگا ئاسانکاری دەکات بۆ چارەسەرکردنی گرفتە سیاسییەکانی ئەو کۆمەڵگایە بەشێوەیەکی (ئۆتۆماتیکی). بەهەر حاڵ لەسااڵنی 1970کاندا خەباتی سیاسی کورد لەباکووری کوردستان بەشێوەیەکی ڕاشکاوانەتر کەوتە قۆناغی جەختکردنەسەر گوتاری ناسیۆنالیستی.

جیاوازی پێشکەوتنی ئابووری-کۆمەڵایەتی

لەگوتاری فەرمی دەوڵەتی تورکدا جەختکراوەتە سەر دوو هۆ بۆ جیاوازی ئابووری لەنێوان باکووری کوردستان و ڕۆژئاوای تورکیادا:1)هەبوونیی تیۆڕیزم، 2) قەیرانی کوەیت.

لەڕاستیدا هەرچەندە شەڕ و ئۆپەراسیۆنە سەربازییەکان لەکوردستان بەتایبەتی لەدوای 1984ەوە هەروەها قەیرانی کوەیت زۆر زیانیان بەپێشکەوتنی ئابووری و کۆمەڵایەتی لەکوردستان گەیاندووە، بەاڵم ئەوە ئەو ڕاستییە ناشارێتەوە کەجیاوازی ئابووری زۆر کۆنەو هەموو لایەنەکانی ژیانیشی گرتۆتەوە، ئەم جیاوازییە فراوانتر قوڵتر بووە. هەر وەکو حوسێن چەلیک(ئەندامی پەرلەمانی تورکیا) لەکۆتایی 1990کاندا دەڵێت: بەڕاستی ئەوەیە کە هۆی پێشنەگەوتنی ئابووری لەڕۆژهەاڵت و باشووری ڕۆژهەاڵت دەگەڕێتەوە بۆ نەبوونی خواستێکی سیاسی ڕاستەقینە لەالیەن بەرپرسانی تورک بۆ بەرەو پێشەوەبردنی ئەو ناوچەیە.

بۆ تێگەیشتنی جیاوازی ئابووری-کۆمەڵایەتی لەنێوان کوردستان و تورکیادا پێویستنیمان بەتێڕوانینێکی میژووی دەوڵەتی تورکیا هەیە. لەڕاستیدا ئەو جیاوازییە هەر لەسەردەمی عوسمانیەکاندا هەبووەو کۆنترە لەمیژووی بوونی دەوڵەتی تورکیا. هەندێک تەفسیری گرنگ هەن بۆ هەبوونی ئەو جیاوازییە لەسەردەمی ئیمپراتۆرییەتی عوسمانیدا:

1-نزیکی جوگرافی ڕۆژئاوای ئەو ناوچەیەی کەئەمڕۆ پێیدەوترێ تورکیا لەئەوروپا. ئەو حاڵەتە یارمەتیدەر بوو بۆ ئەوروپاییەکان کەوا هەموو سەرمایە خستنەکارێکیان لەناوچەی ڕۆژئاوای تورکیادا بکەن.

2-ئەستەنبول کە کەوتبووە ڕۆژئاوای تورکیا مەرکەزی سیاسی و ڕۆشنبیری و کولتووری و دیپلۆماسی ئەو کاتەی دەوڵەتی عوسمانی بوو.

بۆ نمونە لەساڵی 1915دا 300 یەکەی پیشەسازی لەناو سنووری ئەو ناوچەیەی کەئەمڕۆ پێی دەوترێت تورکیا هەبوون، ئەو 300 یەکە پیشەسازییە بەتێکڕایی لەڕۆژئاواو باکووری ڕۆژئاوای تورکیادا بوون و 55٪ لەو یەکانە تەنها لەدەڤەری ئەستەنبول بوون، لەساڵەکانی دوایی تەمەنی دەوڵەتی عوسمانیدا نزیکەی 2000 میل ڕێگەی شەمەندەفەر هەبوون، بەشی هەرەزۆری ئەو ڕێگایە لەبەشی ڕۆژئاوای تورکیا بوو کوردستان لێی بێبەش بوو.

جیاوازی پێشکەوتنی ئابووری-کۆمەڵایەتی لەنێوان باکووری کوردستان و تورکیا زۆربەی هەرە زۆری لایەنەکانی ژیان دەگرێتەوە، بۆ نمونە بەگوێرەی ڕاپۆرتێکی نەتەوەییەکگرتووەکان نزیکەی 15٪ی خەڵک لەتورکیا هەژارن، بەاڵم بەجەداکردنەوەی کوردستان لەڕۆژئاوای تورکیا ئەوە دەردەکەوێت کەئەناوچەی مەرمەرەو دەریای ئیجەی ڕۆژئاوای تورکیا ڕێژەکە تەنها(1.4٪)ە، کەچی لەکوردستان ڕێژەکە نزیکەی (30٪)ە، هەر لەو ڕاپۆرتەدا ئەوە هاتووە کە هۆی بەشێک لەگرفتی ئابووری تورکیاو هەبوونی هەژاری تیایدا، نەبوونی پێشکەوتنێکی ئابووریی لەڕۆژهەاڵت و باشووری ڕۆژهەاڵت بەمانایەکی تر هۆیەکە دەگەڕێتەوە بۆ پێشکەوتنی ئابووریی و کۆمەاڵیەتی ناهاوسەنگ(unequal development) بەگشتی لەنێوان ڕۆژهەاڵت و ڕۆژئاوای تورکیا، هەروەها هەندێک لەپسپۆران لەو باوەڕەدان کەیەکێک لەگرفتە هەرە گەورەکانی تورکیا ئەوەیە کەوا دەوڵەت هیچ جۆرە سەرکەوتنێکی بەدەست نەهێناوە لەڕووی پێشکەوتنی ئابووری لە(کوردستان). ئەنجامی ئەو ڕاستییەش ئەوەیە کەوا توانا مرۆیی و سامانە سروشتییەکانی کوردستان بەباشی بەکارنەهاتوون، بەگوێرەی هەندێک زانیاری داهاتی تاکەکەسێک لەباشووری ڕۆژهەاڵتی تورکیا1.633 دۆاڵرەو لەرۆژێکدا کەچی لەتورکیا بەگشتی 3.176 دۆاڵارە. بەم مانایە لەڕۆژئاوای تورکیا داهاتی تاکەکەسێک زیاترە لە 6 دۆاڵر. لەهەمان کاتدا هەندێک حاڵەتی ئەوپەڕیش هەن. بۆ نمونە لەساڵی 1986دا داهاتی تاکەکەسێک لەگوندێکی هەکاری 6٪ی داهاتی تاکەکەسێک بووە لەکۆجایلی (لەنزیک بۆسفۆر-بۆگازیچی)، هۆیەکی گرنگی هەبوونیی ئەم حاڵەتە ئەوەیە کەوا پیشەسازی گەورەی تورکیا لەڕۆژئاوای تورکیان، ئەوە لەکاتێکدا کەشارێکی وەکو دیاربەکر کەشاری هەرە گەورەی باکووری کوردستانە، هیچ جۆرە پیشەسازییەکی قورس(گەورە)ی تیادا نییە، بەگوێرەی ڕاپۆرتێکی ڕەسمی تورکیا، لەدیار بەکر61.4٪ ، لەئەرزەروم 59.4٪و لەئورفا(ڕەحا)46.3٪ لەو کچانەی کەتەمەنیان لەنێوان 7و13ساڵدایە چوونەتە قوتابخانەو تەنها 68.9ی منداڵانی ڕۆژهەاڵتی تورکیاو 70.94٪ی منداڵانی باشووری ڕۆژهەاڵت دەچنە قوتابخانە، کەچی لەڕۆژئاوای تورکیا ئەو ڕێژەیە لە 95٪ زیاترە.

بواری تەندروستی بواریکی گرنگە بۆ هەڵسەنگاندنی جیاوازی ئابووری-کۆمەڵایەتی لەنێوان ڕۆژئاوای تورکیاو کوردستان، لەڕاپۆرتێکی ڕەسمی تورکیادا لەساڵی 1988دا ڕێژەی دکتۆر-نەساخ (واتە هەر دکتۆرێک چەند نەساخی بەردەکەوێت) دیاریکراوە. بۆ نمونە لەئەزمیر یەک دکتۆر بۆ 329 نەساخ بوو، کەچی لەهەمان کاتدا ڕێژەکە لە شەرناخ یەک دکتۆر بۆ 4500 نەساخ بوو، بەگشتی نەبوونی دکتۆران لەدەڤەرەکەدا دیاردەیەکی بەرچاو بووە. هەر لەو ڕاپۆرتەدا هاتووەکە زۆرێک لەناوەندە تەندروستییەکانی ناوچەکە بەتەواوەتی بێبەش بوون لەکادیری ساخبێری پێویست.

بەگشتی ئەنجامێکی نێگەتیڤی جیاوازی ئابووری-کۆمەڵایەتی لەنێوان تورکیاو کوردستاندا ئەوە بوو کەژمارەیەکی زۆر لەخەڵکی کوردستان جێگەی ژیانیان جێهێشتووەو ڕوویان کردۆتە ڕۆژئاوای تورکیا، لەساڵەکانی دواییدا لێکۆڵینەوەکان ئەوەما پیشان دەدەن کەبەاڵیەنی کەم 40٪ی خەڵکی کورد لەتورکیا لەدەرەوی سنووری کودستاندا دەژین. دەشبێت بگوترێت کەوا جگە لەجیاوازی ئابووری، دوو هۆی تری ئەم کۆچکردنە ئەمانەن:

1-سەختی مەرجەکانی ژیان بەپەیوەندی لەگەڵ ناعەدالەتی لەڕووی مولکییەتی زەویدا، بۆ نمونە لەساڵی 1985 تەنها2٪ی دانیشتوانی باکووری کوردستان خاوەنی 30.5٪ی زەوی بوون لەو ناوچەیەدا. لەوەش زیاتر شۆڕشگەو پلەو پایەی ئابووری و کۆمەڵایەتی خاوەن زەوی(ئاغایەکان) لەبیست ساڵی ساڵی دواییدا بەهۆی شەڕو پێکدادان بەهێزترین بووە بەهۆی پشتگیرییەکی زێدەی دەوڵەت بۆ ئاغاو سەرۆک عەشیرەتەکان.

2-هۆیەکی تری ئەم کۆچبەرییەی کورد بۆ ڕۆژئاوای تورکیا شەڕی نێوان pkkو هێزەکانی دەوڵەت بووە.

پرۆگرامی مۆدێرنیزەکردنی تورکیا

هەر زوو، دوای دروستبوونی دەوڵەتی تورکیا، سەرکردەکانی دەوڵەتی تازە بەتایبەتی لەقۆناغی 1923-1930دا بەئاگادارییەوە کەوتنە هەوڵدان بۆ پیادەکردنی ستراتیژی ئاوێتەکردنی (شوێنی نەتەوەیی) (national space) لەدەوروبەری پایتەختی تازە، ئەنقەرە. هەڵبەتە بۆ گەیشتن بەم ئامانجە بەدەستهێنانی هاوسەنگی لەپێشکەوتنی ئابووری و کۆمەڵایەتیدا لەتەواوی تورکیا بەباکوری کوردستانیشەوە شتێکی هەرە پێویست بوو.

پرۆگرامی مۆدێرنیزەکردنی تورکیا، پرۆگرامی هەرە گەورەو گرنگە لەناو پرۆگرامەکانی مۆدێرنیزەکردنی ڕۆژهەاڵتی ناوەڕاستدا. بەڕاستیش تورکیا یەکەم واڵت بوو لەناوچەکەدا کە هەر زوو لەساڵانی سیەکاندا دەستیکرد بەسەرمایەخستنەکار لەبواری پیشەسازی قورسدا.

میسر، کەئەویش خاوەن پرۆگرامێکی مۆدێرنیزەکردنی گەورەیە، زۆر دوای تورکیا واتە لەساڵانی 1950کاندا دەستی کرد بەخستنەکاری سەرمایە لەبواری پیشەساوی قورسدا.

هەڵبەتە مرۆڤ دەتوانێت بپرسێت کەئایا بەشی کوردستان لەپرۆگرامی مۆدێرنیزەکردنی تورکیاداو بەتایبەتی لەپیشەسازی قورسدا چی بووە؟ بەگوێرەی هەندێک لێکۆڵینەوە، لەنێوان ساڵانی 1930و 1945دا، دەوڵەت بەشی هەرە زۆری، ئەگەر نەڵێین هەموو، سەرمایەخستنەکاری تورکیا بۆ پیشەسازیکردنی ڕۆژئاوای تورکیا بووە. لەالیەکی ترەوە هەر لەو ساڵانەدا هیچ سەرمایەیەک نەخراوەتەکار لەبواری کشتوکاڵدا لەڕۆژهەاڵت و باشوری ڕۆژهەاڵت، کەچی کشتوکاڵ سەرچاوەی هەرە سەرەکی بووە لەم ناوچەیەدا. ئەم ڕاستییە پشتڕاست کراوەتەوە کەلەساڵانی فەرمانڕەوایی مستەفا کەمال ئەتاتورک و فەرمانڕەوایی عیسمەت ئینۆنۆ نزیکەی هەموو سەرمایەخستنەکاری لەبواری مەدەنیدا خستۆتە ناو پیشەسازی، بەتایبەتی پیشەسازی قورس، لەڕۆژئاوای تورکیا، کەچی سەرمایەیەکی زۆر کەم لەکوردستان لەبواری کشتوکاڵ خراوەتە کار. دیسان پێشکەوتنی ئابووری و کۆمەڵایەتی لەتورکیا بەتایبەتی ئەوەی کەلەپڕۆگرامی لیبرالیزەکردنی ئابووری کەوتەوە لەساڵانی 1980کاندا، کاریگەرییەکی پۆزەتیڤی یەکجار کەمی کردە سەر ڕەوشی ئابووری و کۆمەڵایەتی لەکوردستان، لەڕاستیدا کاریگەری پێشکەوتنی 1980کان لەباکووری کوردستان نێگەتیڤیش بوو، چونکە جیاوازی لەنێوان هەژار لەالیەک و دەوڵەمەندەکان لەالیەکی تر، زیاتر بووە بەهۆی ئەم پرۆگرامە.

بەشێوەیەکی گشتی، نەبوونی سەرچاوەی دارایی پێویست، هەر وەکو وەزیرێکی دارایی تورکیا(زەکەریا تەمزەل) دەڵێت: یەکێک لەو گرفتە هەرە گەورانەی کەبێگا لەپێشکەوتنی ناوچەکە دەگرێت، بەڕاستی ئەورۆش ئەگەر تورکیا بخوازێت ئاستی پێشکەوتنی ئابووری-کۆمەڵایەتی باکووری کوردستان بگەیەنێتە ئاستی پێشکەوتنی ڕۆژئاوای تورکیا، ئەوا هەر نەبێت 200-300ملیار دۆاڵری پێویستە! پرسیارێکی گرنگ ئەوەیە: ئایا گرمان ئەگەر دەوڵەتی تورکیا سەرچاوەی پێویستیشی هەبێت بۆ پێشخستنی کوردستان، دەوڵەت ئەو خواست و ئارەزووە پێویستەی هەیە بۆ ئاوەدانکردنەوەی کوردستان؟

ئەنجامێکی زۆر نێگەتیڤی جیاوازی پێشکەوتنی ئابووری-کۆمەڵایەتی ئەوە بووە کە لەالیەنەکانی کولتووری و سیاسی و دەروونیەوە، ڕۆحگەورەیی(arrogance)ی نەتەوەی سەردەست(واتە تورکەکان) بەهۆی ئەم جیاوازییە زیاتر بووە بەرامبەر بەکورد. پەیوەندی و تێڕوانین لەحاڵەتی پێشکەوتنی باشووری ڕۆژئاوای تورکیاو دواکەوتوویی باکووری کوردستان حاڵەتێکی تایبەتی لەتێڕوانینی ئایدۆلۆژی-سیاسی-کولتووریدا هێناوەتە گۆڕێ. بەڕاستی بەکەمزانین و ئیحتیقارکردن لەالیەن نەتەوەی سەردەست(نەتەوەی پێشکەوتوو)ەوە بەرامبەر نەتەوەی بندەست(دواکەوتوو)، نەک تەنها زوڵم و چەوساندنەوەی نەتەوەیی لەسەر نەتەوەی بندەست ئاسانتر کردووە، بەڵکو لەالیەنی سیاسی و ئایدۆلۆژییەوە ڕێگا بۆ نەتەوەی سەردەست خۆشدەکات بۆ جینۆسایدکردنی نەتەوەی بندەست و ڕیزانکردنی واڵتەکەی.

بەڕاستیش، بەپێی هەندێک بۆچوونی ئەکادیمی لەبواری جینۆسایددا هەرچەند ئەو جیاوازی پێشکەوتنە زیاتر بێت، ئەوەندەش پرۆسەی لەمرۆڤایەتی خستنی (dehumanization)ی نەتەوەی بندەست و بۆ جەللادەکانی نەتەوەی سەردەست ئاسانتر دەبێت. ئەم لەمرۆڤایەتیخستنەش مەرجێکی گرنگە بۆ بەئەنجامگەیاندنی پرۆسەی ژینۆساید.

دەرئەنجام

لەم بەشەی ئەم وتارەمدا بەشێوەی خاڵبەند جەختە دەکەمە سەر هۆکارە گرنگەکانی قولبوونەوەو فراوانبوونی جیاوازی پێشکەوتنی ئابووری-کۆمەڵایەتی لەنێوان باکووری کوردستان و ڕۆژئاوای تورکیا بەپەیوەندی لەگەڵ کێشەی کورد لەتورکیا.

1-پاشکەوتووی باکووری کوردستان ڕاستییەکی مێژوویی دوورو درێژە کۆنترە لەبوونی کۆماری تورکیا.

2-لەپرۆژەی مۆدێرنیزەکردنی تورکیادا، باکووری کوردستان هەتا ڕادەیەکی زۆر بێبەش بووە.

3-هەڵوێستی دوژمنکارانەی دەوڵەتی تورکیا بەرامبەر بەکورد وایکردووە کەتا سەرەتای 1990ەکان ناوچەی کوردستان لەبەرامبەر جیهانی دەرەوە بەتەواوەتی داخرا بێت. هەتا لەو ساڵانەی دواییشدا(کۆتایی 1990ەکان و سەرەتای 2000ەکان) کاتێک کەئەمریکاو یەکێتی ئەورووپا ویستویانە بیرۆی نوێنەرایەتی (بۆ نمونە بەناوی بازرگانییەوە) لەکوردستان بکەنەوە یاخود سەرمایە وەگەڕبخەن لەناوچەکەدا، ئەوا دەوڵەتی تورک بەتەواوەتی ڕێگر بووە.

4-شەڕو پێکدادانە سەربازییەکان لەباکووری کوردستان لەبیست ساڵی دواییدا زەرەرێکی زۆری گەیاندۆتە پێشکەوتنی ناوچەی باکووری کوردستان و هەروەها بیانوویەکی گرنگی داوەتە دەست دەسەاڵتدارانی تورک کەگوایە بەهۆی بوونی ئەوەی خۆیان پێی دەڵێت(تیرۆریزم)ەوە ئەوان ناتوانن سەرمایە لەکوردستان بخەنەکار.

5-نەبوونیی مەرجە هەرە پێویستەکانی سەرمایەخستنەکار لەباکووری کوردستان، بۆ نمونە ناهەمواری باری گواستنەوە، نەبوونیی کارەبا یاخود گرانیەکەی بۆ بەکارهێنانی لەبواری پیشەسازیدا، نەبوونی ئاسایش و سەقامگیری، خراپی مەرجەکانی مونافسە لەبەرامبەر ناوچەکانی ڕۆژئاوای تورکیا کۆمەڵێک کۆسپ بوونە لەسەر ڕێگەی پێشکەوتنی ئابووری و کۆمەڵایەتی باکووری کوردستان.

6- چارسەرنەکردنی و مەسەلەی کورد بەگشتی گەڵێک ئەنجامی نێگەتیڤی لەبواری پێشکەوتن لێکەوتۆتەوە.

7-ئایدۆلۆژیای ڕەسمی تورکیا دەرهەق بەمەسەلەی کورد ئایدۆلۆژیایەکی نوقسان و سەقەت بووە (هەتا بگرە ڕەگەستپەرست)یش بووە، ئەم بۆچوونە ڕەسمییە پێداگرتن بووە لەسەر ئەو باوەڕەی کەشتێک نییە لەتورکیا بەناوی مەسەلەی کورد،وە گرفتی(باشووری ڕۆژهەاڵت) بەڕێگای باشکردنی باری ئابووری-کۆمەڵایەتی چارەسەر دەکرێت.

8-پشتگیریکردنی دەوڵەت و حزبە دەسەاڵتدارەکانی تورکیا بۆ هەندێک لەهێزە کۆمەڵایەتییەکانی باکووری کوردستان کەلەڕاستیدا ئەو هێزانە خۆشیان ئاستەنگن لەڕێگەی مۆدێرنیزەبوونی کوردستان شایەنی باسە کە(هاوپەیمانی) دەوڵەت و حزبە دەسەاڵتدارەکان لەگەڵ هێزە کوردییە کۆمەڵایەتییە تەقلیدییەکان بەهێزتر بووە لەپاش دەستپێکردنی شەڕی چەکدارییەوە لەباکووری کوردستان لەساڵی 1984دا.

9-نەبوونی سەرمایەو خواستی پێویست بۆ بەرەو پێشبردنی کوردستان.

*لەم وتارەی بەردەستدا چەمکەکانی باکووری کوردستان، ڕۆژهەاڵت و باشووری ڕۆژهەاڵت بەکارهاتوون، لەالیەن ڕووبەڕی جوگرافیەوە ئەم سێ چەمکە بەتەواوەتی یەکانگیر نین و بەمەبەستی جیاواز بەپێی ئەو کەس یان الیەنەی ئەم چەمکانە بەکاردەهێنن دەگۆڕێن، مەبەستی بەکارهێنانی ئەم چەمکانە لەڕووی مانای جوگرافی و سیاسیانەوە ئامانجی تایبەت دەپێکن بۆیەش بەشێوەی جودا جودا لەم وتارەی

د.بورهان یاسین